

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА В ЕПІСТОЛЯРІЇ Б.ГРІНЧЕНКА

*М.М.Чорна, викладач кафедри українського літературознавства,
Херсонський державний університет*

У статті прослідковано відображення літературної критики в епістолярній спадщині Б.Грінченка.

Ключові слова: лист, епістолярій, літературна (письменницька) критика.

The article deals with the representation of literary criticism in B. Grinchenko's epistolary heritage.

Keywords: letter, correspondence, literary (writer's) criticism

В статті прослідковано отображение литературной критики в эпистолярном наследии Б. Гринченка.

Ключевые слова: письмо, эпистолярий, литературная (писательская) критика

На зламі ХХ-ХХІ століть у вітчизняному літературознавстві все частіше піднімається питання про феномен письменницької літературної критики, її специфіку, характерні риси, жанри. Термінологічне наповнення самого поняття «письменницька критика» викликає багато різночитань серед вчених. Доцільним видається віднесення до цього поняття матеріалів мемуарного плану, зокрема листів, оскільки в них письменники ставлять актуальні питання, що стосуються літературного процесу.

Осмилення епістолярію митця можливе лише в контексті листів адресата, художніх творів самого автора, творів про нього, його щоденників, свідчень біографів, спогадів сучасників тощо. Деякі вчені вважають, що листи не позбавлені суб'єктивного сприйняття дійсності, тому оцінюють їх зміст як недостовірну інформацію. В листах найповніше виявляється характер людини, спосіб її мислення, оцінка певних явищ. Саме суб'єктивне начало відіграє роль організуючого центру листування і має самодостатнє літературно-критичне значення.

В останні роки листи почали розглядатися не лише літературознавцями, а й ученими інших, навіть не філологічних, наук: культурології (Кагарлицький М., Крат А., Павличко С., Хоткевич Г.), археографії (Наумов С., Пушкаръов Л.), психології (Єрмоленко П., Костюк Г., Леонтьев А.), педагогіки (Губко О., Крук О., Пасічник Є.), філософії (Гусякова Л., Каган М.), лінгвістики (Зоріна Т., Ленець К., Пилинський М., Тимошенко П.), психолінгвістики (Дрідзе Т., Лотман Ю.), народознавства (Дмитренко М., Корбач І., Ротач П.), історії (Шаповал Ю., Щербак М.), епістолології (Сметанін В.).

Потрібен кардинально новий підхід до розгляду цього поліжанрового феномену. Лист письменника – це твір літературного та історіографічного жанру, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора до дійсності й конкретного адресата, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби. Виходячи з вище сказаного, обрана тема наукового дослідження є **актуальною**.

Мета нашої роботи – простежити елементи літературної критики в епістолярію Б. Грінченка. Для досягнення поставленої мети слід вирішити такі завдання:

1) обґрунтувати, що приватні листи належать до літературної творчості; 2) простежити, що листи відображають не лише суспільно-політичне та літературне життя, а й мають елементи літературної (письменницької) критики; 3) окреслити класифікацію листів Б. Грінченка; 4) довести, що в дружніх, інтимно-товариських посланнях чітко простежуються елементи літературної критики. **Об'єктом дослідження** виступає епістолярна спадщина видатного українського письменника кінця ХІХ – початку ХХ століття Бориса Дмитровича Грінченка. **Предмет дослідження** – елементи літературної (письменницької) критики в листах Б.Грінченка.

Переважна більшість представників українського письменства ніколи не зводили свою життєву місію лише до писання художніх творів. Зокрема, Б.Грінченку судилося стати не тільки видатним українським письменником ХІХ століття, а одним із найпомітніших громадсько-політичних діячів того періоду. І той факт, що протягом багатьох десятиліть велика кількість епістолярних пам'яток українського письменства не була введена в науковий обіг, найперше пояснюється непересічною роллю митців у суспільному житті свого народу. Внаслідок цього було втрачено величезну інформацію, про ті чи інші явища, події, відомі особистості.

Водночас приватний лист – це також і література, творчість. Звісно, це не завжди література у власному розумінні – художня творчість, а так би мовити, «вторинний що до художності матеріал, але такий, який має значний заряд художності, і що найголовніше – він несе в собі життя особистості» [1; с.86].

Особистість автора, завдяки імпровізаційності листа, знаходить багатогранний вияв у його естетичних структурах: композиції, системі тропіки, пейзажних замальовках тощо.

Отже, епістолу необхідно розглядати і як факт літератури. У такому випадку епістолярій митця постає у контексті двох шарів, що взаємопроникають: реальної дійсності у суб'єктивному сприйнятті автора і створюваного на її основі художнього світу митця, його естетичної цінності. Таким чином, лист письменника – це твір літературного та історіографічного жанру водночас. Такої ж думки дотримується й В. Кузьменко у своїй монографії «Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років ХХ століття» [2].

Епістолярна форма епохи античності, Середньовіччя і Ренесансу була дуже популярною, адже листи були одним із основних способів передачі інформації, зокрема наукових, політичних та літературних питань. Вони складались у певні збірники, які видавались і мали значний вплив на суспільну думку. Видатні європейські гуманісти Еразм Роттердамський, Н. Макіавеллі, Б. Кастільйоне, П. Аретіно тощо не лише активно друкували свої листи, а й дбали про їх зміст і форму. Цінність таких листів в тому, що вони не лише висвітлювали злободенні проблеми, а й окреслювали також питання літературної критики.

Конкретнішою є класифікація Феофана Прокоповича. Розгляду теорії листа автор присвячує всю шосту частину праці «Про риторичне мистецтво». За Ф. Прокоповичем, лист – «це розмова відсутнього з відсутнім за допомогою письма, а не голосу» [3, с.354]. Видатний філософ поділяє листи на такі групи: 1) дорадчі; 2) заохочувальні та стримувальні; 3) втішливі; 4) прохальні; 5) листи-доручення; 6) листи судового роду: а) звинувачувальні, б) виправдувальні або захисні, г) скарга з погрозою, г) позов зі звинуваченням; 7) листи показового типу: а) листи-повідомлення, б) сповіщальні, в) жартівливі, г) листи Св. Григорія Богослова до Амфілоха, г) поздоровчі, д) листи-подяки [3]. Елементи літературної критики містили лише листи першої та другої групи.

У XVIII столітті виникає теорія листа-розмови та чітко окреслюються критерії оцінки епістоли, основними ознаками якої стають оригінальність та ступінь вираження особистості автора, а не чітке дотримання правил та стилістичних норм. Зростає естетична функція листування. Слово «лист» вживається в творах, які жанрово становлять філософський трактат («Листи про сліпих у напучення зрячих» Д. Дідро), нарис («Листи російського мандрівника» М. Карамзіна), поетичний твір («Лист про користь скла» М. Ломоносова). З появою преси формується жанр листа-статті, що стає особливо популярним у XIX столітті, наприклад, («Листи про вивчення природи» О. Герцена).

Епоха класицизму вимагає від епістоли логіки та послідовності, сентименталізм вніс невимушеність розповіді, довільність композиції. Це стало характерно для епістолярію XIX століття. У формі листів написані «Страждання молодого Вертера» Й.В. Гете. Оригінальним художнім твором є «Листування Гете з дитиною» (1835 р.), в основу якого лягли листи письменника та 22-х річної дівчини. «Листи до матері» Ю. Словацького стали класикою польського письменства. Епістолярні елементи присутні в «Щоденнику для Стелі» Д. Свіфта, «Перських листах» Ш. Монтеск'є.

У XVIII столітті на Україні приватні листи почали називати «супліками», а суспільно значущі, адресовані всім громадянам, – «універсалами». Таким чином, можна говорити про диференціацію епістолярних жанрів. В листах XIX – XX ст. простежуються не лише вкраплення літературної критики, а окремі з них можна вважати самостійним літературно-критичним жанром. Так, на думку дослідниці В. Тихоші, «окремі листи можна взагалі віднести до жанру літературної критики, наприклад, «Писулька» П. Гулака-Артемівського до редактора «Русского вестника», «Супліка до пана іздателя» та лист до редактора «Русского вестника» Г.Квіткі-Основ'яненка; відкриті листи М.Максимовича до Г.Квіткі-Основ'яненка та ін.» [4, с.131]. У цей період розмежування «суплік» та «універсалів» відсутнє. Г.Квіткі-Основ'яненко свій лист, адресований видавцеві, називає «суплікою», що було б цілком недоречним у XVIII столітті.

Хоча листи переважно містять інформацію про приватне життя, однак вони досить детально описують історичну епоху та мають елементи літературної критики. Свідченням цього є епістолярна спадщина Бориса Грінченка, Трохима Зінківського, Михайла Коцюбинського, Агатангела Кримського, Івана Липи, Осипа Маковея, Івана Франка, Дмитра Яворницького та інших відомих культурних та громадських діячів.

У літературознавстві відчувається гостра потреба в працях не лише з теорії епістолярію, а й у дослідженнях епістолярної літературно-критичної спадщини окремих митців слова. Зокрема, значний науковий інтерес становлять листи Бориса Дмитровича Грінченка як однієї з центральних постатей літературного процесу кінця XIX – початку XX століття. Для з'ясування типології та специфіки листів Б. Грінченка необхідно розглянути їх також і з погляду наявності чи відсутності у них літературної критики

Науковий інтерес для вивчення цього питання становить праця «Епістолярна літературна критика» Л. Вашків, де міститься класифікація листів. За характером порушуваних проблем дослідниця усі листи XIX століття поділяє на три основні групи: а) родинно-побутові, б) ділові, в) дружні, інтимно-товариські послання. Серед ділових виокремлює офіційно-ділові. До родинно-побутових відносить листи письменників до своїх рідних. Кількість їх у кожного письменника різна. Це залежить не тільки від характеру адресанта, а й від способу та обставин життя: бо якщо частка листів Лесі Українки до найближчої рідні є досить значною, то це насамперед тому, що хвороба змушувала її часто подорожувати [5, с.110].

Найбільш цікаві дружні, інтимно-товариські послання, бо саме в цих листах автори найбільше висловлюють свої погляди на літературні події та нові художні твори. Для таких листів характерним є невимушений (інколи фамільярний) тон, розкута розповідь і навіть безцеремонність. Лексичний склад часто буває ненормованим, зустрічаються русизми, полонізми, германізми, діалектизми, вульгаризми. Писані вони не з примусу, а з власної волі. Саме такі листи переважають в епістолярію Бориса Грінченка.

Дружні листи не мають чіткої канонічної форми, композиція їх довільна, але обов'язково присутня оповідь. Листи цього типу Л. Вашків поділяє на листи з критикою чужих творів, листи з автокритикою, листи-рецензії. «Об'єктивні причини (геополітична розірваність України, відсутність розвиненої літературно-критичної журналістики та ін.) зробили український письменницький лист кінця XIX – початку XX століття фактором тогочасного літературного життя, а вміщену в ньому літературну критику – фактором літературного процесу» [5, с.118]. Листами-рецензіями є листи О. Кобилянської до О. Маковея від 7 грудня

1898 року (про цикл поезій «Гірські думи»), Лесі Українки до І. Франка від 13-14 січня 1903 року (про поему «Лісова ідилія»), лист Лесі Українки до О. Кобилянської від 30 січня 1900 року (про оповідання «Некультурна»). У цих листах наявні основні складові частини рецензії. Інколи письменник розглядає твір у зв'язку з іншими публікаціями аналізованого твору. Крім характеристики сильних і слабких частин твору обов'язково наявна власна оцінка.

Досить часто листи наповнені автокритикою, основними причинами якої були потреба відстояти свій твір перед редактором чи видавцем, спроба коментувати вчинки своїх героїв, висловити мотиви, що спонукали до написання твору. Так, у листі до Т. Зінківського від 29 січня 1889 року Б. Грінченко посилає свої «Весняні сонети» та зазначає: «Посилаю їх тобі, друже, ще не для альманаху, а на прогляд – їм треба, дуже треба, прогляду. Облиш вишукування поганих рихм – я їх знаю (одно тільки: чи не пришукаєш рихми в сонеті ІХ ?). Зверни увагу на повторення, невірні епітети і непоетичні вірші, котрих таки багатенько (...) на мій погляд, останні сонети шкандибають, іноді й дуже. Потім скажи свій загальний присуд. І тоді, як ти вже поробиш усі замітки і я дещо виправлю відповідно своїм домаганням, я вже віддам тобі їх до альманаху» [6, с. 141]; «На превеликий жаль, не можу я дати для твого альманаху «Весняних сонетів»: продивившись їх уважно, я побачив у їх стільки невиробленого і навіть помилок мовних, що мусив залишити їх дома до того часу, поки з їх буде щось добре» [6, с. 146].

В епістолярію Бориса Грінченка виділяємо дві групи листів: а) приватні листи з уміщеною в них літературною критикою; б) листи як жанр літературної критики. Прикладом може слугувати листування Б. Грінченка з Т. Зінківським. Так, у листі Б. Грінченка до Т. Зінківського від 09 жовтня 1885 р. автор зазначає: «Переклад твій казки Щедрина «Самоотверженныйзаяц» я читав. По моїй думці, він непоганий, і мені дуже подобається, але в емуєсть вада: ти багато (для такої маленької п'єски) кинув неперекладених слів. Варто виправити (...)», «(...) чи читав поему Кострицького «Нова громада» (це новина) – на підпал годиться» [6, с. 46]. На сторінках листів між товаришами подекуди розгорталися цілі дискусії. Так, у листі від 5 серпня 1886 року Т. Зінківський категорично не погоджується з зауваженнями Б. Грінченка: «З деякими твоїми увагами з приводу «Порваних струн» я б не згодився. В число кацапізмів ти поставив «муза», «возглашу», «немощен», «пригожа». Таких термінів (...) трудно поминути, особливо, коли більшу частину їх ми не можемо замінити з рідної мови. «Возглашу» та «немощен» – церковної мови вплив, коли позичати, то позичати іменно з церковної, яко коріння, ніж з кацапщини (...) і Шевченко уживав часом церковнослов'янськими, хоч би: Радуйся, ниво не политає!» [6, с. 53]. На це досить детально відповідає Б. Грінченко: «(...) що ж до позичання з церковнослов'янської мови, то мушу сказати ось що: а) усяке позичання тоді тільки має право бути, коли немає у мові слова чи виразу, котрого значення ми могли б поширювати до того «поняття», яке хочемо стермінувати, і нема елементів для виробу власного слова, б) усяке позичання вимагає, щоби позичене з чужої мови слово вжито було б у тій мові, для котрої його взято. (...) слово «немощен» не має права вживатись в українській мові, бо: а) замість його маємо слово «нездужий», і б) вжито його не в українській формі (...)» [6, с. 54]. Наведені листи містять лише елементи літературної критики.

Наявні в епістолярію Б. Грінченка і листи, які містять суто літературну критику. Так, у листі до Т. Зінківського від кінця лютого 1887 року зазначено: «Одержав іще дві книжки з 1886 року: «Правдива казка» Г. Кернеренка (Харків) і «Малорос-самобиток» Шибитька (Полтава). Обидві – негідь, а остання (вірші) настільки гидка, що навіть Бублії і Онопрієнко-Шолковий незмірно вище од неї» [6, с. 63]. Або: «Квітку я теж читаю (...) В його і мова шкандибає, і сентименталізмом так і тхне, і через те робленості іноді багато, і мораль іноді через лад уже дитяча тим, що світогляд вузький. (...) Не вважаючи на всі вади, дужий талант Квітчин усе ж зостається талантом і малює нам картини, основа котрих – справжнє реальне життя, хоча деякі місця розмальовки і узяті автором із арсеналу сентименталізму» [6, с. 73].

Суворий літературний критик Б. Грінченко ніколи і нікому не нав'язував своїх оцінок. Він попереджав адресатів, щоб вони не сприймали його відверте слово як обов'язкове керування до дії, а лише як щирі поради, яку він робив в інтересах розвитку української літератури і творчості самого письменника. Тому його літературна критика мала форму приятельських порад, зауважень та побажань. За цією інформацією можна визначити, яку оцінку він давав тому чи іншому авторові, які робив зауваження за його змістом та формою, чим захоплювався, а що однозначно відкидав: «Який би там малий з твого погляду Самійленко не був, а все ж з усіх поетів «вісімдесятих» років він найкращий. Цього ти не можеш одкинути, хочучи бути правдивим (...) Правда, ти не бачиш у Самійленка зовсім поетичного таланту, але ж се тільки так, зопалу сказано, бо все ж мусиш признати, що й одкинувши недобрі тобі «астрономічні медитації», все ж мусиш ти признати, що є декілька речей справді поетичних, а коли ти цього не зробиш досі, то тільки тим, що сердишся, а через те й не правий. Яко зразок твоєї неправости можу навести ось що. Про вірш «Шкода» ти кажеш, що се «вбоге нівечення нещасливого якогось розміру (що се за розмір – я ніяк не вгадаю)». Тим часом сей розмір є ніщо інше, як один з улюблених у Гейне розмірів «якщо-дещо», «щодо-начебто» (...)» [6, с. 206].

При цьому будемо враховувати, що своєрідною формою вияву літературної оцінки є також постійний інтерес до творчості певного автора і прохання переслати його твори або критичні статті інших письменників про них. Борис Дмитрович Грінченко був активним громадським та культурним діячем і часто брав участь у видавничих справах, зокрема входив до складу редакційних комітетів різних літературно-наукових збірників. Тому неодноразово звертався до інших письменників з проханнями присилати власні твори для друку. Так, у листі до Миколи Чернявського від 19 серпня 1907 року Грінченко пише: «Любий друже! Видавництво «Вік» заходжується видавати літературно-науковий публіцистичний збірник.

Редакційний комітет ще не склався як треба, але до його мають належати С. Єфремов та я. Праця авторів має оплачуватися, але що «Вік» зараз не має багато грошей, то з виплатою гонорарів він трохи забариться. Кожна книга буде 19-15 аркушів. 31 октября хотілося б уже побачити друк. (Увага. Переклади приймаються тільки віршовані). Прошу Вас, ширий друже, прислати власні матеріали до друку найближчим часом. Стискаю Вашу руку. Б.Грінченку» [6, с. 113].

Серед кореспондентів та адресатів Б. Грінченка були відомі українські письменники. У листуванні з ними провідне місце займають не лише сюжети обговорення відомих літературних творів та їх видання, а й погляди на творчість того чи іншого автора загалом, які супроводжувалися літературною критикою. На неї багате листування Б. Грінченка із І. Франком, М. Коцюбинським, О. Маковесем, В. Гнатюком, Д. Яворницьким, І. Липою та особливо Т. Зінківським: «Вл. Сивенький (В.Самійленко) видає за кордоном свої вірші. Він прислав мені один переклад ямбів Барб'є – дуже непогано – і ще двоє віршів, з котрих одні чудові (...) Цей поет симпатичний, і мені здається, що він доскочить путящого місця в українській літературі» [6, с. 152].

Літературна критика стала основним сюжетом у переписці Б. Грінченка із Т. Зінківським. З їхнього тривалого листування видно, яку місію Б. Грінченку відіграв у формуванні письменницького стилю Т.Зінківського, скільки терпіння та наполегливості докладав, щоб переконати молодого, впертого і талановитого письменника у хибності його творчого методу. Грінченко-критик присвячував переконливим аргументам десятки своїх листів із бажанням допомогти йому вийти на шлях справжньої творчості. Свою прискіпливу критику кореспондент пояснював бажанням допомогти письменникові розвинути його талант і стати відомим, досягти популярності. Він радив відшліфувати твори, не писати їх поспіхом, вдосконалювати мову, читаючи етнографічний матеріал, твори класиків української літератури.

Письменник у листах описував гостро злободенні питання літературного життя, що сприяло становленню української літературної критики. Часто ділився враженнями не лише про літературні твори, а й про постаті письменників-сучасників. Літературно-критична тема широко та різнопланово репрезентована у виявленому листуванні Б. Грінченка з письменниками, публіцистами, видавцями, приятелями. Вона відображала літературну, видавничу та громадську діяльність не лише Б. Грінченка, а й широкого кола його кореспондентів. Листи часто інформували про становище певного періодичного видання, про обставини виходу у світ художніх творів тощо. Листи свідчать, до кого конкретно із письменників звертався автор, яку отримував відповідь, які твори були написані за його ініціативою. З листування видно, які оцінки давав літературним талантам та окремими творам Т. Зінківського, В. Самійленка, Г. Квітки-Основ'яненка та інших письменників.

Подальші перспективи дослідження пов'язанні з вивченням специфіки відображення елементів літературної критики в епістолярній спадщині Б. Грінченка з погляду компаративістики та в контексті розвитку української літератури кінця XIX – початку XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ляхова Ж. Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства / Ж. Ляхова // III Міжнародний конгрес українців. – Харків, 1996. – Том: Літературознавство. – С. 86.
2. Кузьменко В. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років XX століття. / В. Кузьменко – К.: Просвіта, 1998. – 305 с.
3. Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво / Ф. Прокопович // Філософські твори: В 3 т. – К.: Наукова думка, 1979. – Т.1. – С. 354-366.
4. Тихоша В. До питання про листування М.Чернявського та М.Коцюбинського / В. Тихоша // Вісник Таврійської фундації. – Київ-Херсон: «Просвіта». – 2008. – Вип.5. – С. 131-139
5. Вашків Л. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі / Л. Вашків. – Тернопіль: Поліграфіст, 1998. – 134 с.
- 6.«... Віддати зуміє себе батьківщині»: Листування Т. Зінківського з Б. Грінченком / Вступна стаття, упор., коментар С. С. Кіраля; передне слово А. Погрібного. – К.: Нью-Йорк, Київська правда, 2004. – 518 с.
7. Чернявський М. Твори: у 10 томах / М. Чернявський. – Харків: Рух, 1998. – Т.2. – 569 с.

Чорна М.М. Літературна критика в епістолярії Б.Грінченка //Філологічні трактати. – 2013.– Том 5. – №1. – С. 62-67 (м. Суми)